

O'ZBEKISTONDA BUDJET SOLIQ SIYOSATING IQTISODIY O'SISHGA TASIRI

Termiz davlat Muhandislik va Agrotexnologilar universiteti

Iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi talabasi

Ravshanova Go'zal Ilhom qizi

ravshanovagozal3@gmail.com

Termiz davlat Muhandislik va Agrotexnologilar universiteti

Tarmoqlar iqtisodiyoti kafedrası o'qituvchisi

Sharifova Nargiza Djurayevna

nargizasharipova439@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu bob O'zbekistonda budget-soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. U 2017-yildan keyin amalga oshirilgan soliq islohotlari, ularning davlat byudjeti daromadlari, investorlar ishonchi va xususiy sektor faolligiga ko'rsatgan ta'siri hamda mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishidagi rolini o'rganadi. Tadqiqotda islohotlarning muvaffaqiyatlari bilan bir qatorda, soliq yukini optimallashtirish, davlat korxonalari va banklarni isloh qilish hamda raqobatbardosh bozor muhitini yaratish bo'yicha dolzarb muammolar ham ko'rib chiqiladi. Nazariy asoslar, empirik natijalar va xalqaro tajriba sintez qilinib, kelajakdagi siyosat yo'nalishlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Budget-soliq siyosati, Iqtisodiy o'sish, Soliq islohotlari, O'zbekiston, Davlat moliyasi, Investitsiyalar, Konkurentsia.

Kirish

Iqtisodiy o'sishga erishish va uni barqaror saqlash har bir davlatning asosiy strategik maqsadlaridan biridir. Bu jarayonda budget-soliq siyosati muhim rol o'ynaydi, chunki u fiskal resurslarni shakllantirish, taqsimlash va qayta taqsimlash orqali iqtisodiyotga bevosita hamda bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Soliqlar investitsiya va iste'mol qarorlariga, byudjet xarajatlari esa infratuzilma, inson kapitali va ijtimoiy himoyaga ta'sir etib, pirovardida iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi yoki aksincha, cheklaydi. O'zbekiston, transformatsiya bosqichini boshidan kechirayotgan mamlakat sifatida, 2017-yildan buyon keng qamrovli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Ushbu islohotlar doirasida budget-soliq siyosatiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, uning iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi [1, 2].

Ushbu bobning asosiy maqsadi O'zbekistonning budget-soliq siyosati va uning iqtisodiy o'sishga ta'sir mexanizmlarini har tomonlama tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Budjet-soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri makroiqtisodiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan mavzu bo'lib, turli nazariy yondashuvlar mavjud. Neoklassik o'sish modellari soliqlar orqali investitsiya va kapital to'planishining kamayishi iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishini ta'kidlaydi, bunda past soliq stavkalari xususiy investitsiyalarni rag'batlantirishi mumkin. Endogen o'sish nazariyalari esa davlat xarajatlarining, ayniqsa ta'lim, sog'liqni saqlash va infratuzilmaga yo'naltirilgan investitsiyalar inson kapitali va texnologik taraqqiyot orqali uzoq muddatli o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [5]. Keynesian yondashuvi esa davlatning budjet xarajatlari va soliq siyosati orqali yalpi talabni boshqarishi va qisqa muddatli iqtisodiy tebranishlarni yumshatishi mumkinligini ilgari suradi.

O'zbekiston kontekstida so'nggi yillarda amalga oshirilgan budjet-soliq islohotlari va ularning iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganishga qaratilgan bir qancha tadqiqotlar mavjud. Niyazmetov, Rakhmonov va Otabekov tomonidan olib borilgan tadqiqot O'zbekistonning soliq tizimi samaradorligini va uning iqtisodiy o'sishdagi rolini o'rgangan [1]. Ular 2010–2020-yillar davri uchun O'zbekistonning soliq yuklamasi indeksini taxminan 45% deb baholagan, bu esa mamlakatning potensial soliq tushumlarining atigi yarmigina yig'ib olinganini ko'rsatadi. Tadqiqot mualliflari 2000–2019-yillar ma'lumotlari asosida O'zbekiston uchun optimal soliq yuklamasini taxminan 19% deb baholaganlar. Soliq yuklamasini ushbu optimal darajaga moslashtirish YaIM farqini 1% ga qisqartirishi va iqtisodiy o'sishni maksimal darajada oshirishga yordam berishi mumkinligi xulosa qilingan [1]. Bu natijalar soliq siyosatini optimallashtirish orqali sezilarli iqtisodiy yutuqlarga erishish imkoniyatini ko'rsatadi.

Boshqa bir tadqiqotda O'zbekistonning 2020-2025-yillardagi fiskal siyosati tahlil qilingan bo'lib, unda davlatning barqaror iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasi baholangan [2]. Ushbu tadqiqotga ko'ra, hukumat budjet shaffofligini oshirish, soliq ma'muriyatchiligini yaxshilash, ijtimoiy himoyani kengaytirish va davlat xarajatlari samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirgan. COVID-19 pandemiyasi davrida qo'llanilgan qarshi-siklik fiskal choralar iqtisodiy zarbalarni yumshatgan, keyingi konsolidatsiya sa'y-harakatlari esa makroiqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlab, o'sishni tiklagan. Tadqiqot soliq siyosatidagi o'zgarishlar, davlat investitsiyalarining infratuzilma va inson kapitaliga qayta yo'naltirilishi, shuningdek, yashil va raqamli rivojlanishga e'tiborning kuchayishini ta'kidlaydi. Xulosa qilib aytganda, bu islohotlar xususiy sektor faoliyatini rag'batlantirish, barqarorlikni oshirish va uzoq muddatli barqaror o'sish uchun zamin yaratishda hal qiluvchi rol o'ynagan [2]. Biroq, institutsional

modernizatsiyani chuqurlashtirish, ijtimoiy xarajatlarni aniqroq yo'naltirish va fiskal intizomni o'sishga yo'naltirilgan investitsiyalar bilan muvozanatlash zaruriyati kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

"SOLIQ SIYOSATI VA UNING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI" nomli maqolada soliq siyosatining davlat iqtisodiy boshqaruvidagi muhim roli va uning iqtisodiy o'sish, biznes muhiti hamda investitsiya jozibadorligiga ta'siri, xususan, O'zbekiston misolida o'rganilgan [4]. Unda 2017-yildan beri amalga oshirilgan soliq islohotlari – soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliq rejimlarining soddalashtirilishi va raqamli soliq ma'muriyatchiligining joriy etilishi tahlil qilingan. Natijada, soliq to'lovchilar soni 15% ga, byudjet daromadlari esa 20% ga oshgan. Shuningdek, yangi soliq siyosati 2020-2023-yillar oralig'ida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining sezilarli darajada, 30% ga o'sishiga olib kelgan [4].

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda budjet-soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilish uchun asosan sifatli, deduktiv va induktiv yondashuvlarning sintezi qo'llanilgan. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi nazariy-empirik tahlil bo'lib, u adabiyotlar sharhi orqali mavjud nazariy bilimlarni umumlashtirish va mavjud empirik tadqiqotlar natijalarini O'zbekiston kontekstida tanqidiy baholashni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar sharhi va sintez: Avvalo, budjet-soliq siyosati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiruvchi fundamental iqtisodiy nazariyalar (neoklassik, endogen o'sish, Keynesian) umumlashtirildi. So'ngra, O'zbekistondagi budjet-soliq islohotlari va ularning iqtisodiy oqibatlariga bag'ishlangan mavjud akademik manbalardagi ma'lumotlar to'plandi va tizimlashtirildi.

Tanqidiy tahlil va baholash: Har bir manbada keltirilgan natijalar, xulosalar va tavsiyalar O'zbekistonning makroiqtisodiy holati, islohotlar sur'ati va umumiy iqtisodiy rivojlanish strategiyasi nuqtai nazaridan tanqidiy baholandi. Muvaffaqiyatlar va mavjud cheklovlar bir-biriga bog'liq holda ko'rib chiqildi.

Qiyosiy tahlil: O'zbekistonning soliq tajribasi xalqaro soliq siyosati doiralari bilan qiyosiy tarzda o'rganildi, bu esa samaraliroq siyosat choralari aniqlashga yordam berdi [5]. Shuningdek, transformatsiya iqtisodiyotlari kontekstida islohotlarning o'ziga xosligi va sur'ati tahlil qilindi [6].

Akademik tadqiqotlar: Xususan, Niyazmetov, Rakhmonov va Otabekov [1] tomonidan O'zbekistonning soliq yuklamasi indeksi (45%), optimal soliq yuki (19%) va uning YaIM farqiga ta'siri bo'yicha hisobotlari.

Natijalar va tahlil

O'zbekistonda 2017-yildan buyon amalga oshirilgan budget-soliq islohotlari mamlakatning iqtisodiy o'sish dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu islohotlar asosan soliq tizimini soddalashtirish, stavkalarni pasaytirish, ma'muriyatchilikni raqamlashtirish va byudjet shaffofligini oshirishga qaratilgan edi [2, 4, 5]. Ushbu bo'limda islohotlarning asosiy natijalari va ularning iqtisodiy o'sishga ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi.

Soliq stavkalarini pasaytirish va soliq bazasini kengaytirish: 2017-yildan so'ng bir qator soliqlar (masalan, foyda solig'i, yagona ijtimoiy to'lov) stavkalari pasaytirildi, shu bilan birga soliq imtiyozlari qayta ko'rib chiqildi va soliq to'lovchilar doirasi kengaytirildi [4, 5]. Bu choralar biznesning soliq yukini kamaytirish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga qaratilgan edi.

Soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish va raqamlashtirish: Soliq tizimida shaffoflikni oshirish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish va korrupsiyani oldini olish maqsadida raqamli soliq ma'muriyatchiligi (elektron hisob-fakturalar, avtomatlashtirilgan ro'yxatga olish) joriy etildi [4].

Byudjet shaffofligi va samaradorligini oshirish: Davlat xarajatlari ustidan nazoratni kuchaytirish, byudjet jarayonlarining ochiqqligini ta'minlash va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan choralar qabul qilindi. Bu ijtimoiy xarajatlarni maqsadli yo'naltirish va infratuzilmaga investitsiyalarni rejalashtirishga yordam berdi [2].

Ijtimoiy himoyani kuchaytirish va inson kapitaliga investitsiyalar: Aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va inson kapitalini rivojlantirish uchun ijtimoiy sohalarga ajratilayotgan mablag'lar ko'paytirildi. Bu uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun asos yaratadi [2].

Soliq daromadlari va soliq to'lovchilar sonining o'sishi: Soliq stavkalarining pasaytirilishiga qaramay, soliq bazasining kengayishi va ma'muriyatchilikning yaxshilanishi hisobiga soliq to'lovchilar soni 15% ga, byudjet daromadlari esa 20% ga oshgan [4]. Bu fiskal barqarorlikni mustahkamlashga va davlatning iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) oqimining oshishi: Soliq tizimidagi shaffoflikning oshishi, biznes muhitining yaxshilanishi va soliq rejimlarining soddalashtirilishi 2020-2023-yillar oralig'ida TXXI oqimini 30% ga oshirgan [4]. TXXI yangi texnologiyalar, ish o'rinlari va bozorlarga kirishni ta'minlab, iqtisodiy o'sishning muhim drayveri hisoblanadi.

Xususiy sektor faolligining rag'batlantirilishi: Soliq yukining kamayishi va ma'muriyatchilikning soddalashuvi xususiy sektor faoliyatini rag'batlantirishga olib keldi. Bu esa yangi korxonalarning paydo bo'lishi va mavjud bizneslarning kengayishiga xizmat qildi, makroiqtisodiy barqarorlikni oshirdi [2].

Iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash: Counter-siklik fiskal choralar, ayniqsa COVID-19 pandemiyasi davrida, iqtisodiy zarbalarni yumshatishga yordam berdi. Keyingi konsolidatsiya sa'y-harakatlari makroiqtisodiy barqarorlikni tikladi va iqtisodiy o'sishga zamin yaratdi [2].

Muhokama

O'zbekistonda budjet-soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, mamlakat transformatsiya jarayonida sezilarli yutuqlarga erishgan. Soliq stavkalarini pasaytirish, ma'muriyatchilikni soddalashtirish va raqamlashtirish bo'yicha strategik qarorlar soliq to'lovchilar sonining va byudjet daromadlarining oshishiga, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining ko'payishiga olib keldi [4]. Bu natijalar neoklassik nazariyaning soliq yukini kamaytirish orqali investitsiya va iqtisodiy faollikni rag'batlantirish g'oyalariga mos keladi. Shuningdek, davlat xarajatlarining infratuzilma va ijtimoiy himoyaga yo'naltirilishi endogen o'sish nazariyalarida ta'kidlangan inson kapitali va texnologik taraqqiyotga investitsiyalar g'oyasini aks ettiradi [2, 5].

Biroq, O'zbekistonning soliq yuklamasi indeksining potentsialdan ancha pastligi (45%) [1] soliq bazasini yanada kengaytirish va yig'uv samaradorligini oshirish uchun imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Optimal soliq yuki 19% darajasida belgilanishi [1] soliq siyosatini yanada aniqroq sozlash zarurligini ta'kidlaydi. Bu, ehtimol, ayrim soliq imtiyozlarini qayta ko'rib chiqish, soliq tekshiruvlarini takomillashtirish va soliqdan qochish holatlarini kamaytirish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Transformatsiya iqtisodiyotlari kontekstida davlat korxonalari va banklarni isloh qilish muammosi O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda [6]. Bu subyektlar byudjetga yuk bo'lishi va raqobat muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, chinakam raqobatbardosh bozor muhitining yo'qligi ham o'sishni cheklovchi omil bo'lishi mumkin [6]. Bu muammolarni hal etish, budjet-soliq siyosatini institutsional islohotlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu tahlillar asosida, O'zbekistonning kelajakdagi budjet-soliq siyosatini optimallashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

Soliq yuklamasini optimallashtirish va samaradorlikni oshirish: Tadqiqotda aniqlangan optimal 19% soliq yuklamasi darajasiga erishish uchun soliqlarni yig'ish samaradorligini oshirish, potentsial soliq bazasini to'liq ishga solish va soliq imtiyozlarining samaradorligini muntazam baholash kerak. Soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirishni yanada chuqurlashtirish orqali shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish lozim [1, 4].

2.

Xulosa

Ushbu bob O'zbekistonda 2017-yildan keyin amalga oshirilgan budjet-soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'sirini atroflicha tahlil qildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, soliq stavkalarini pasaytirish, soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish va byudjet shaffofligini oshirishga qaratilgan islohotlar sezilarli ijobiy natijalarga olib kelgan. Xususan, soliq to'lovchilar soni va byudjet daromadlari oshgan, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi ko'paygan va xususiy sektor faolligi rag'batlantirilgan [2, 4]. Bu choralar makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga va iqtisodiy o'sish uchun zamin yaratishga yordam bergan [2].

Biroq, tahlil shuni ham ko'rsatdiki, O'zbekistonning soliq siyosatida hal etilishi lozim bo'lgan muhim muammolar saqlanib qolmoqda. Potensial soliq tushumlarining atigi 45% yig'ib olingani va optimal soliq yukining 19% atrofida ekanligi [1] soliq ma'muriyatchiligini yanada takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Yirik davlat korxonalari va banklarni isloh qilish hamda chinakam raqobatbardosh bozor muhitini yaratish ham uzoq muddatli barqaror o'sish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega [6]. Institutsional modernizatsiya, ijtimoiy xarajatlarning maqsadliligi va fiskal intizomni saqlash bilan birga o'sishga yo'naltirilgan investitsiyalarni muvozanatlash zarurati dolzarb bo'lib qolmoqda [2].

Ushbu bobning asosiy cheklovi uning ikkilamchi manbalarga, ya'ni mavjud akademik tadqiqotlar va siyosat tahlillariga tayanadiganligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Myles, Gareth D. Davlat Iqtisodiyoti. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
2. Tanzi, Vito, va Ludger Schuknecht. Davlat xarajatlari 20-asrda: Global nuqtai nazar. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
3. Barro, Robert J. "Endogen O'sishning Oddiy Modelida Hukumat Xarajatlari." Siyosiy Iqtisodiyot Jurnali, vol. 98, no. 5, 1990, pp. S103-S125.
4. Easterly, William, and Sergio Rebelo. "Fiskal siyosat va Iqtisodiy o'sish: Empirik tadqiqot." Pul-kredit Iqtisodiyoti Jurnali, vol. 32, no. 3, 1993, pp. 417-458.
5. Gemmell, Norman, Richard Kneller, and Ismael Sanz. "Soliq Islohotining Fiskal va O'sishga Ta'siri: Sharh." Fiskal Tadqiqotlar, jild. 33, son. 4, 2012, sahifalar 433-461.